

2. CENA VÝBORU SEKCIE PRE VEDECKÝ A ODBORNÝ PREKLAD A VÝBORU SEKCIE PRE UMELECKÝ PREKLAD

*Volám sa **Luboš Sajda** a som absolventom Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, v odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo, v kombinácii anglický jazyk a kultúra – nemecký jazyk a kultúra. Už počas štúdia som prekladal a tlmočil a teraz pôsobím ako prekladateľ a tlmočník na voľnej nohe. V súčasnosti som na stáži v Európskej komisii, kde pracujem ako prekladateľ v príslušnom Generálnom riaditeľstve pre preklad v Luxembursku.*

*Na Prekladateľskej univerziáde som prezentoval esej **Ideologický aspekt v preklade**, v ktorej som sa rozhodol predstaviť vlastné myšlienky na danú tému. Mojim cieľom bolo zhrnúť poznatky v špecifickej oblasti translatológie získané na domácej alma mater ako aj poznatky nadobudnuté počas štúdia na zahraničnej univerzite. Hlavným dôvodom výberu témy bolo nedostatočné pokrytie tejto problematiky v slovenskej translatológii a chýbajúce základné vymedzenie pojmu ideológia v preklade.*

Azda najväčším problémom bolo, ako stručne pokryť relatívne širokú tému v krátkej študii. Druhým páľčivým problémom bolo zvoliť vhodnú metodiku práce. Táto stručná esej predstavuje len určitú „vstupnú bránu“ do danej problematiky.

IDEOLOGICKÝ ASPEKT V PREKLADE

V odbornej literatúre sa častokrát stretávame s pojmami *ideológia* alebo *prenos ideovej zložky*. Nedostávame však uspokojivú odpoveď na otázku, čo sa myslí pod samotnou ideológiou a ani v rámci translatológie nenájdeme jej presné vymedzenie. Pokúsme sa preto definovať tento pojem.

Pri hľadaní adekvátnej definície sme natrafili na takzvanú „ideológiu ideológie“, čo znamená, že v rozličných obdobiach sa tento pojem vykladal rôzne. Pôvodne vznikol v 18. storočí vo Francúzsku a konkrétne ho zaviedol osvietenec Antoine Destutt de Tracy ako „vedu ideí“. V jeho chápaní mala byť ideológia veda, ktorá pomocou zdravého rozumu a s určitým nadhľadom poskytuje na veci komplexný pohľad. Cieľom tak bolo podnieť zmenu v spoločnosti cez proces myslenia. Tým však bola ideológia zameraná najmä proti náboženským dogmám a časom tento termín nadobudol aj politický rozmer. Známejším sa stal prostredníctvom marxizmu-leninizmu, ktorý z ideológie vytvoril sústavu názorov určitej spoločenskej triedy a prostredníctvom nich vyjadroval a zdôvodňoval svoje postavenie. Časom sa z ideológie ako vedy, ktorá mala učiť nadhľadu, stala istá politická doktrína, ktorá formou „ideológie“ zdôvodňovala svoje politické konanie. Ak sa logicky zamyslíme nad významom prípony *-lógia*, je zrejmé, že slovo s takouto príponou, vyjadrujúce svetozázor či názor určitej skupiny, muselo vzniknúť na základe nesprávneho pochopenia pôvodného konceptu. Slovenčina, v porovnaní povedzme s angličtinou, tento problém vyriešila veľmi jednoducho slovom *ideovosť*. V slovenskej prekladateľskej teórii sa stretávame s oboma pojmami, ideológiou aj ideovosťou.

Tento krátky exkurz do minulosti sme si dovolili, aby sme stručne zhrnuli základné premisy na vytvorenie vhodnej definície pre translatológiu. V našom prípade musí byť celkový koncept ideológie definovaný vo vymedzenom rámci, keďže ho chceme funkčne použiť v translatológii. Popovič zdefinoval ideologický postoj prekladateľa ako „vzťah prekladateľa k ideovoestetickým vlastnostiam originálu, manifestácia svetozázorových, ideovo-spoločenských postojov, ktoré sa realizujú vo výbere textu na preklad a v prekladateľskej metóde“. Podľa nášho úsudku by bolo vhodné rozšíriť ideológiu na celý prekladateľský

proces, teda od výberu východiskového textu až po recipienta ako zakončovateľa celého procesu.

Ideológiu v translatológii chápeme ako súbor myšlienok, názorov a hodnotení právd jednotlivcami alebo skupinami, ktoré sú ovplyvňované autoritami a spoločnosťou a determinujú prekladateľský proces a recepciu textu. Táto definícia nám umožňuje identifikovať základný rámec. Myslíme si však, že definícia nepostačí na objasnenie celého ideologického aspektu v preklade. Skúsme sa teda pozrieť na štruktúru ideológie a na jej možnú taxonómiu, ktorú sa po bližšom popise budeme snažiť vytvoriť. Zdá sa nám zmysluplné urobiť tak na základe princípu zhora nadol.

V rámci klasifikácie môžeme **podľa témy** členiť ideológiu na *politickú*, *náboženskú* a *spoločenskú*. Sme si však plne vedomí faktu, že ideológia môže prekračovať hranice tej či onej skupiny. Inými slovami, pokiaľ by sme brali kresťanstvo ako ideológiu, ktorá je možno najrozšírenejšou ideológiou na svete, môžeme povedať, že z tematického hľadiska je ideológiou nielen *náboženskou*, ale aj *spoločenskou* a dokonca *politickou*. V podstate môžeme konštatovať, že v istej miere ide o delenie v duchu textovej typológie podľa Nordovej, kde text môže mať tiež viac ako jednu funkciu. Zároveň musíme dodať, že samotná tematická zložka môže byť explicitná alebo implicitná. *Spoločenská* téma v rámci ideológie môže byť „svetonázor“ o rôznych aspektoch spoločnosti. Témy môžu byť aktuálne (tendenčné), čiže reflektujúce alebo vyzdvihujúce nejaký aktuálny problém, napríklad zvýšený výskyt pacifistických myšlienok počas vojny alebo všeobecné (nečasové), predstavujúce určitý stály a nevyriešený problém, napríklad večná otázka nepreložitelnosti v translatológii.

Ako iný príklad môžeme uviesť ideológiu v oblasti športu. Futbal ako najpopulárnejší šport je v Brazílii vnímaný podobne ako náboženstvo. V rámci členenia predstavuje spoločenskú ideológiu, neprekračuje však hranice smerom k politickej tematike. Zámerne načrtávame hranice opatrne, pretože sú veľmi relatívne a do značnej miery odzrkadľujú aktuálnu spoločenskú situáciu. Príkladom, keď spoločenská ideológia naráža na politickú, sú blížiac sa majstrovstvá sveta v hokeji na Slovensku. Diskusia sa dostala až na pôdu parlamentu, kde bolo nutné rozhodnúť o výške finančnej spoluúčasti štátu na majstrovstvách. Týmto príkladom sme trochu odbočili od témy, chceli sme však poukázať na určitú determinovanosť politicko-spoločenským kontextom.

Ideológiu môžeme **z hľadiska textovej štruktúry** členiť na *makroideológiu* a *mikroideológiu*. V tomto ponímaní nejde o dôležitosť ideológie alebo jej rozsah, ale o to, na akej lingvistickej úrovni sa v danom texte nachádza. *Mikroideológia* je prominentná na lexikálnej a syntaktickej úrovni a je explicitnejšia. Na úrovni slova je v rámci prekladateľského procesu dôležitým evaluačným faktorom. Vychádzame pritom z dvoch aspektov – z miery expresívnosti a uhla pohľadu. Zvýšením alebo znížením expresivity môže prekladateľ vedome či nevedome vyzdvihnúť alebo potlačiť určitú ideovoestetickú zložku, čím už priamo zasahuje do textu. Uhol pohľadu vychádza z teórie *frames and scenes* (Fillmore, 1976), kde určitý rámec vytvára určitý obraz. Ako príklad uvedieme politické napätie v roku 1956 v Egypte, keď Veľká Británia prišla o Suezský prielav. Západný svet, teda európske a zámorské krajiny vychádzajúce z kresťanských tradícií, túto udalosť nazval *Suezská kríza*, islamský svet zase *Agresia tripartity*. Na syntaktickej úrovni môžeme vyzdvihnutím alebo potlačením agensa zdôrazniť určité aspekty. Tak môžu napríklad pasívne konštrukcie vyzdvihnúť nečinnosť protagonistu (spomeňme si na existencialistickú literatúru).

Makroideológia sa odohráva na diskurznej úrovni. Zväčša predstavuje určitý „leitmotív“. Docieľaná býva rekurenciou vybraných lexikálnych jednotiek. Tak môžeme myšlienku pacifizmu posilniť opakovaným použitím určitých slov, napríklad opakovaním slov vojna, zločin a pod.

Z hľadiska napätia ideológie rozlišujeme konfliktné a nekonfliktné ideológie. Tu by sme radi vyzdvihli teóriu *kognitívnej disonancie*, ktorá pochádza zo sociálnej psychológie a navrhli jej možný prínos pre translatológiu. Podľa wikipédie disonanciou nazývame „ľudskú reakciu na nepríjemné novozískané informácie alebo skúsenosti, protirečiace predchádzajúcej predstave alebo znalosti. Tento nesúlad vyvoláva nepríjemný pocit napätia a následne túžbu po jeho znížení či odstránení. Je to nevedomá reakcia mysle na rozpory medzi postojmi (znalosťami, vierou, správaním) a skutočným stavom vecí. Dochádza k tomu preto, lebo ľudia majú vrodenu tendenciu jednať v súlade so svojimi postojmi.“ Kognitívnu disonanciu si uvedomoval už bájkar Ezop. Tento princíp použil v bájke *Líška a hrozno*.

Pre prekladateľa znamená spomínaný poznatok zvýšenú pozornosť vo vzťahu k recepcii textu čitateľom. Podľa teórie kognitívnej disonancie zníži recipient napätie buď nesúhlasom s myšlienkou (či už úplným odsúdením alebo určitým odľahčením) alebo jej prijatím. Sociálni psychológovia zistili, že človek najjednoduchšie prijme nové myšlienky, ak sa v určitých bodoch zhodujú s myšlienkami, ktoré už má. Naším cieľom nie je hľadať spôsob, ako recipientom manipulovať, ale otvoriť otázku lepšieho priblíženia východiskového textu čitateľovi. Podrobnejší výskum by mohol dokázať, či môžu byť poznatky z teórie kognitívnej disonancie prínosom pre lepšiu transmisiu východiskového textu.

Z hľadiska nositeľa môže byť ideológia kolektívna alebo individuálna. Kolektívna ideológia sa podľa veľkosti skupiny môže členiť na rôzne podkategórie, napríklad skupinová, národná a pod. To má aj účinok na jej intenzitu a recepcné možnosti. Druhým typom je individuálna ideológia, resp. autorská. Autorská ideovoestetická zložka môže predstavovať značné prekladateľské problémy (nepochopenie názorov autora už vo východiskovom texte).

Z hľadiska vnímania ideológie rozlišujeme uvedomelú a neuvedomelú ideológiu. V rámci zachovania invariantu považujeme za cieľ, pokiaľ je to možné a funkčne správne, zachovať aspekt uvedomelosti a neuvedomelosti aj v cieľovom texte. To znamená, že ak chcel autor určitý ideologický aspekt prezentovať nepriamo a v cieľovej kultúre by bol ľahko identifikovateľný, prekladateľ by sa mal snažiť túto ideologickú zložku zahmlieť a opačne.

Z hľadiska prekladateľského postupu sa nám nastoľujú tri možnosti. *Zachovanie ideológie, substitúcia ideológie alebo vynechanie ideológie*. Zachovanie ideológie môžeme deliť podľa účelu, ktorý môže byť *informatívny* alebo *operatívny*. Informatívny účel by sme inými slovami mohli nazvať aj dokumentárny. Cieľom je predstaviť recipientovi istú ideologickú zložku, ktorá je s ohľadom na rozdielnosť kultúr zachovaná v čo najväčšej miere. Do tejto skupiny môžu patriť preklady rôznych religióznych textov, ktoré slúžia napríklad teológom alebo etnológom na výskumné účely.

Operatívny účel predstavuje vedomú manipuláciu ideológie. Rozlišujeme dva postupy – ideologické či ideové rozjasňovanie a zahmlievanie. Týmto spôsobom by sme radi nadviazali na prácu Antona Popoviča. Rozjasnením alebo zahmlievaním prekladateľ aktívne vstupuje do interpretácie, čím môže ovplyvniť konečnú recepciu textu. Ako sme už spomínali pri napätí v ideológii, prekladateľ tieto postupy nevyužíva na vedomú manipuláciu, ale sa usiluje zachovať význam, recepciu a v konečnom dôsledku aj celkovú poetiku východiskového textu.

Substitúcia ideológie predstavuje krajné riešenie, akúsi „dynamickú ekvivalenciu“ v snahe zachovať význam, pokiaľ sú východisková a cieľová kultúra ideologicky príliš vzdialené.

Vynechanie ideológie predstavuje priamy zásah do diela. V odborných prekladoch sa často vynecháva v procese internacionalizácie produktu, kedy sa odstráni ideologická zložka, ale aj všetko príznačné, aby sa výrobok mohol ľahšie presadiť na zahraničných trhoch. V literatúre sa prejavuje najmä vo forme cenzúry. Ako príklad uvedieme preklad diela *Meno Ruže* od Umberta Eca, z talianskeho originálu do angličtiny a češtiny.

Originál:

“Il 16 agosto 1968... La dotta trouvaille (mia, terza dunque nel tempo) mi rallegrava mentre mi trovavo a Praga in attesa di una persona cara. Sei giorni dopo le truppe sovietiche invadevano la sventurata città.... Riuscivo fortunatamente a raggiungere la frontiera austriaca a Linz, di lì mi portavo a Vienna dove mi ricongiungevo con la persona attesa, e insieme risalivamo il corso del Danubio.”

Anglický preklad:

“On August 16, 1968... The scholarly discovery (I mean mine, the third in chronological order) entertained me while I was in Prague, waiting for a dear friend. Six days later Soviet troops invaded that unhappy city. I managed, not without adventure, to reach the Austrian border at Linz, and from there I journeyed to Vienna, where I met my beloved, and together we sailed up the Danube.”

Český preklad:

“16. srpna 1968... Tímto drahocenným objevem (mým vlastním, to znamená v pořadí třetím) jsem se těšil, když jsem v Praze čekal na osobu, která mi byla drahá. Nedočkal jsem se jí a odjel do Linze a odtamtud do Vídně. Tam jsme se konečně, sešli a společně vyrazili proti proudu Dunaje.”

Všimnime si, že český prekladateľ v preklade z roku 1985 zámerne vynechal „politicky nevhodné pasáže“. Tu by sme mohli polemizovať, či by sa nedala využiť už spomenutá teória *frames and scenes*. Preklad by tak ideologicky konformne mohol znieť: *Sovietske vojská prišli pomôcť potlačiť povstanie kapitalistických živlov*. Dalo by sa využiť i ideologické zahmlievanie: *V tom čase bolo v Prahe veľmi rušno*. Na Slovensku v tom období preklad ešte nevyšiel, a preto sme nemohli uviesť slovenský úryvok.

Prejdeme ku klasifikácii **patronátu** (tento pojem zaviedol Lefevere v roku 1992) a k **cenzúre**. Z tohto hľadiska rozlišujeme medzi *slabou, vyrovnanou a silnou kontrolou*. *Slabá kontrola* predstavuje stav, kedy je prílev prekladov primárne regulovaný trhovou ekonomikou a štát resp. politický patronát využíva princíp *laissez-faire*. *Vyrovnaná kontrola* predstavuje zmiešaný stav politického liberalizmu a štátnej kontroly. Štát ako patronát zasahuje len v prípadoch porušovania ľudských práv a primárne slúži ako poradný orgán, napríklad určuje minimálny odporúčaný vek čitateľa či diváka. *Silnú kontrolu* predstavujú z politického hľadiska režimy a diktatúry. Tie diktujú a regulujú prekladový trh.

Posledným bodom, ktorý by sme radi načrtli, je **ideologický aspekt (ne)výberu východiskového textu**. Tu rozlišujeme štyri kategórie – *politický, ekonomický, estetický a spoločenský*. Politická motivácia výberu textu súvisí so snahou prezentovať určité aspekty čitateľovi (spomeňme napríklad preklad diela *Chalúpka strýčka Toma* z 50ych rokov, ktorý mal prezentovať „kapitalistov“ ako rasistov). Politicky motivované odmietnutie diela, čiže cenzúra, predstavuje nevôľu politického systému spracovávať témy, ktoré myšlienkovito odporujú politicko-spoločenskému zriadeniu.

Ekonomický aspekt výberu textu znamená existenciu určitých tlakov a preferencie preložiť konkrétne knihy, pretože predstavujú bestsellery, majú dobré predajné čísla, recepciu, čím sa stávajú na trhu žiadaným artiklom.

Estetický aspekt výberu textu znamená motiváciu preložiť dielo, ktoré predstavuje buď prekladateľskú výzvu, je hodnotné alebo môže obohatiť cieľový literárny systém.

Spoločenský aspekt výberu textu predstavuje dopyt určitej záujmovej skupiny po preklade špecifickej literatúry. Túto kategóriu tvorí prevažne odborná literatúra.

Táto taxonómia predstavuje stručne vymedzenú klasifikáciu ideológie, ktorú môžeme primárne využiť pri prekladateľskej analýze. Podobne ako pri vnútrotextových a mimotextových faktoroch predstavuje určitú pomôcku pre prekladateľa.

Cieľom našej práce bolo zhotoviť istý „teoretický ideologický základ“. Pevne veríme, že skúsený prekladateľ tieto aspekty pri preklade zohľadňuje. V preklade chceme vyzdvihnúť vedomé procesy nad podvedomými. Zároveň si uvedomujeme potrebu lepšie skúmať preklady žurnalistických textov, kde je nesprávna interpretácia ideológie veľmi pravdepodobná.

Literatúra

- ECO, U. 1980. *Il nome della rosa*. Milano: Gruppo Editoriale Fabbri, Bompiani, Sonzogno Etas S. p. A, 1980.
- ECO, U. 1980. *Jméno růže*. Trans. Zdeněk Frýbort. Praha: Odeon, 1988.
- ECO, U. 1980. *Name of the Rose*. Trans. William Weaver. San Diego: Harcourt, 1983.
- FILLMORE, J. 1976. *Frame semantics and the nature of language*. In *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*. Volume 280: 20-32.
- HOCHÉL, B. *Preklad ako komunikácia*, Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990.
- POPOVIČ, A. *Originál – preklad*. Bratislava: Tatran, 1983.
- Disonancia* [online]. [01-03-2011]. Dostupné na internete: <http://sk.wikipedia.org/wiki/Kognit%C3%ADvna_disonancia>.

Mgr. Ľuboš Sajda
Mojš 216
010 01 Mojš
lubos.sajda@gmail.com